

Párhuzamba hozható-e a Dabas–Templom-domb lelőhelyen talált angyalábrázolásos amulett az orosz „змеевик” amulettekkel? Újabb adatok az Árpád-kori amulettasznalet kérdéséhez

Fejes Bella

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

The Amulet Found in Dabas – Can it be Linked to the Russian “Snake’s Nest” Amulets? New Data on the Use of Amulets in the Árpád Era.

Abstract: In 2020 excavators found a bronze amulet in the burial ground of a medieval grave at the Dabas Templom-domb site. Because of its worn condition, the images on the amulet were difficult to make out. But even so, a human, winged figure with a staff in his hand can be seen on the front. From the standpoint of this study, however, it is the amorphous motif on the back that is of interest. The interpretation of this motif takes us towards of the Kievan Rus'. More specifically towards the Old Russian „змеевики”, or „snake's nest” amulets.

Absztrakt

Dabas Templom-domb lelőhelyen a 2020-as ásátási szezonban találtak egy középkori sír sírföldjében a feltárók egy bronz amulettet. Kopottsága miatt a rajta lévő ábrázolások nehezen kivehetők voltak, ugyanakkor így is észlelhető az előlapi ábrázoláson az emberi, szárnyas alak valamilyen bottal a kezében. A dolgozat szempontjából, mégis a hátlati, amorf motívum az érdekes, mivel a motívum értelmezése a Rusz felé, pontosabban az óorosz „змеевики”, vagyis „kígyófészek” amulettek irányába indítja el a kutatást.

Amulett – egy meghatározás

Amulettek már évezredek óta fellelhetőek, valószínűleg már az ősember is használta őket, igaz kontextusukból kiragadva ezt nem tudjuk bizonyítani. Növényeket, növényi részeket, ásványokat, köveket, rovarokat, állatokat, illetve állati és emberi maradványokat mind felhasználhattak készítésükre (Hallo, 1937, 662). Úgy tartották, az anyagnak már önmagában ereje van, amit fokozhatnak azzal, ha megformázzák (Eckstein & Waszink, 1950, 403–404). Amuletteket főként valamilyen gonosz erő elleni védelemre, a jövő megjóslására, a termékenység fokozására, az erő megszerzésére, az ellenség legyőzésére használták. A korai amulettek erejének alapját a szellemlényekbe vetett hit adta, mivel úgy képzeltek el az istenek (akik a mágikus erőt birtokolták) ereje különféle varázsszimbólumokban összpontosul. Az ókori kultúrákban ez a hiedelemvilág tovább él, ugyanis a természetfeletti ugyanúgy részese volt a mindennapi életnek. Nem kérdőjelezték meg azt a meggyőződést, hogy a betegséget és a szerencsétlenséget rosszindulatú embertársak okozhatták, akik ártalmas rituálékat végeztek, amelyek ellen a védekezés (és a gyógyítás) eszközei az amulettek voltak. A vallás és a mágia természetyszerűleg összefonódott az ókori társadalmakban, és a mágikus gondolkodás átszötte a mindennapi életet. (A témával kapcsolatban bővebben lásd: *Guide to the Study of Ancient Magic.*) A 4–5. századra a

mágiával kapcsolatos emlékek már megjelentek irodalmi és filozófiai szövegekben is, az amulettek használata pedig teljesen általánossá vált.

A természetfeletti tudás és hatalom képviselőivel szemben azonban a kereszténység nem volt ennyire közömbös (Brown, 1993). A mágiát a 2. századi egyházatyák egyetemlegesen elítélték, és elutasítása azt követően is általános maradt, hogy a kereszténység a Constantín császár időszakában bekövetkezett fordulatot követően elfogadott vallássá vált a Birodalomban (Kendeffy, 2013, 954–964). Ugyanakkor azzal párhuzamosan, hogy a kereszténység mind szélesebb közösségek vallása lett, egyre több helyen kerültek be a helyi vallásos életbe olyan hagyományok, amelyek a korábbi pogány gyakorlathoz kötődtek, ilyen volt az óvó-védő amuletteknek a továbbélése is. A pogány formulák keresztény invocációval tovább éltek, apotropaikus funkciójuk azonban változatlan maradt (De Bruyn, 2017; A korábbi korszak vonatkozásában áttekintést nyújt még: Hoffmann & T. Horváth, 2019, 217–238).

Dabas–Templom-domb lelőhely és az amulett

Dabas és a lelőhely közvetlen környezetét ásatásokkal és műszeres kutatásokkal sikerült részletesen feltérképezniük (2012–13; 2018; 2020), ezáltal a feltárók biztosan állítják, hogy a település az Árpád-korban a lokális településhálózat egy kiemelt csomópontja lehetett, ezt erősíti az előkerült gazdag leletanyag és az anyagmaradványok vizsgálata is ezt bizonyítja (Rácz & Németh, 2021, 146–154).

A 311. számú Árpád-kori temetkezés sírföldjében találtak a feltárók egy angyalábrázolással ellátott bronzfüggőt, amely nagy valószínűséggel az elhunythoz tartozhatott (Katalógus szám: 26.). A tárgy leírását Rácz Tibor az alábbiak szerint adja:

A csüngő teljesen ép, öntött bronz, dombormintával ellátva. Függesztőfülét lapjával ellentett irányban, kerek lyukakkal átütve helyezték el. Felülete kopott. Mindkét oldala díszített, az ábrázolásokat egyszerű vonalas keret választja le a domborúan kiemelkedő és díszítetlen peremről. Egyik oldalán a kiterjesztett szárnyú Szent Mihály arkangyal látható. Jobb kezében lándzsát, baljában glóbuszt tart. Arca kidolgozatlan, köpenyszerű ruhája csak a vállánál tagolt, szárnyának elmosódó a redőzete. A másik oldalon jóval érdekesebb, de nehezen értelmezhető kompozíció látható, ami átmenetet képez a figurális ábrázolás és a növényi ornamentika közt. A középpontban egy szétterjesztett karú és lábú, indákból szerkesztett alak. Karjai tölcseyszerűen kiszélesednek és így tunika ujjára emlékeztetne. Lábai amorf, gumószerű alakzatokban végződnek, amelyekben a gonosz sárkány- illetve kígyószerű megtestesüléseit fedezhetjük fel. A figura ovális feje mellett és fölött két további elmosódott alak kontúrja látszik, melyek leginkább egymással szembeforduló, kuporgó szörnyalakokra emlékeztetnek. A kompozíciók teljesen kitöltik a kereten belüli teret, a kontúrok élesek, de a formák belseje nincs tovább tagolva. Ez valószínűleg nem csak a használatból eredő kopásra vezethető vissza, hanem a csüngő az öntőmintából eleve kevésbé kidolgozottan és torzult rajzolatokkal kerülhetett ki. Átm.: 3,8 cm; v.: 0,2 cm. (Rácz & Németh, 2021, 157)

Ezen fajta csüngők Bizánctól egészen a Ruszig széles körben elterjedtek a 12–13. században, de a Magyar Királyság területéről egyedi emléknek számít. Ez a tárgy

nyújtotta jelen dolgozat kiindulási pontját. Az emlék kulturális kapcsolatrendszere és háttere Bizáncig vezet, míg közvetlen párhuzamai az egykori Rusz területére. A csüngő ikonográfiája számos, általános, a Kárpát-medencében is megtalálható keresztény elemet tartalmaz, míg más ábrázolások értelmezése jóval távolabbi összefüggéseket mutat.

A dabasi csüngő angyalábrázolásának legközelebbi hazai analógiájaként a veszprémi káptalan idézőpecsétjeként meghatározott billogot hozza Rácz Tibor és Németh Veronika, amelyen hasonló ábrázolás látható részletgazdagabb megoldásokkal. A II. századra keltezett veszprémi idézőpecséten Szent Mihály arkangyal látható, amint lándzsájával egy sárkányt dőf át, miközben a dabasi példányon nincs sárkány, a lándzsa is inkább gömbös végű botnak látszik, és az országalmáról hiányzik a kereszt. (A billogot Jakubovich Emil dolgozta fel. Lásd: Jakubovich, 1933)

A dabasi amuletten szereplő motívumok előképeit kutatva hívta fel a figyelmet Rácz Tibor és Németh Veronika egy igen különleges tárgycsoportra, a fent tárgyalt oroszországi kígyó amulettekre. Ezek a kétoldalas medálok egyik oldalukon kígyókat, míg másik oldalukon eredetileg valamilyen pogány istenséget jelenítettek meg. A kereszténység megjelenésével ezen istenség helyét átvették olyan ábrázolások, amelyek vagy Krisztust, vagy *Theotokos* jelenetet, az arkangyalokat (leginkább Szent Mihályt) vagy a szenteket jelenítették meg. A másik oldalon megmaradt kígyóábrázolás értelmezése igencsak összetett. Számos olyan eleme van, amely kulturálisan más és más régióhoz és hiedelemhez kapcsolódik. Ezek vizsgálata volt a jelen dolgozat központi témája. A kígyófészek ábrázolás a kereszténység előtti keleti szláv gondolatvilághoz kötődik. Maga a kígyóábrázolás azonban nem volt idegen a bizánci kultúrától sem. Jelen volt a fővárosban, Konstantinápolyban, ahol a Hippodromban is megtalálható ilyen antik görög háttérű emlék, míg a kígyófejekkel díszített amulettek általánosan jelen voltak a Birodalom területén (Rácz & Németh, 2021, 147–149).

Ezen óvó-védő amuletteket bizánci eredetűnek tartják és sok orosz példányon is a felirat görög nyelven szerepel. Viszonylag sok példány ismert a 12–13. századból, és használatuk kinyúlik egészen a 15. századig. Legismertebb párhuzamnak Rácz Tibor és Németh Veronika a csernyigovi arany csüngőt hozza, amelyen szintén Mihály arkangyal látható az előoldalon. A dabasi csüngő (Str. 311; Ltsz.: 2020.36.1.9.) temetőből való előkerülése azt erősíti, hogy valószínűleg viseleti elem volt. Ábrázolásai révén viselője valószínűleg óvó-védő funkciót tulajdonított neki.

A Csernyigovi csüngő előkerülése, az orosz kutatás megindulása

A „Csernyigovi csüngő” („Черниговская гривна”) a tekercs amulettek típusába tartozó aranymedál (tömeg kb. 186 g, átmérő 7,3 cm). 1821-ben véletlenül találták meg a Belousz folyó (a Gyeszna jobb oldali mellékfolyója, a Dnyeper medencéje) partján Csernyahov közelében. (Az előkerülés körülményéről lásd: Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 12–13.) Valószínűleg

viaszveszejtési eljárással készült. A feliratok és képek kidomborodnak a felületből. Két füllel rendelkezik, zsinór vagy lánc számára. Az előlapon – Mihály arkangyal képe, (ószláv) felirattal és (görög) ima szövegével a szélén. Az arkangyal alakja (amelyet heraldikai liliumfüzér keretez) zömök, jobb kezében valamiféle botot, baljában glóbuszt tart. Ez a jellegzetes végződésű rúd, amelyet a *labarummal* (római hadijelvény) lehet azonosítani, és ábrázolásokon funkcionálisan lándzsaként használ, több bizánci plasztikán is szerepel (Sevczenko, 2008, 4. kép). A későbbi, Oroszország területéről származó, Mihály arkangyalt ábrázoló „kigyóamuletteken” (Sevczenko 2008, 6. kép) az arkangyal kezében lévő bot hegyének alakja már inkább egy lándzsa hegyéhez hasonlít. Arca kidolgozatlan (vagy eléggé megkopott), ugyanakkor szárnyai és ruhája művészien megmunkáltak. Kivehető Mihály arkangyalnak az arc oldalán lefelé hulló, középen egyenes elválasztással rendelkező haja. Bár az arcvonásai nehezen kivehetőek, Sevczenko úgy határozza meg, hogy az amuletten lévő alak vonásai egy nagy szemű, magas homlokú, de korántsem fiatal férfiarca benyomását keltik, amely kiálló állal, és az ajkakat keretező rövid szakállal rendelkezik. Elgondolása szerint a mester, aki a hrvnyát készítette tudatosan formálta meg Mihály arkangyal arcát, hogy az ne ifjúkori vonásokat mutasson, hanem egy érett szentet, mint ahogyan a bizánci ikonográfiában szokás volt (Sevczenko, 2008). A hátoldalon – egy összefonódó kigyókkal körülvett női fej, a szélén szintén szöveg fut körbe, amely körül valamilyen parancs szövege (görög) látható. Az emléket az Ermitázsban helyezték el, s előkerülését a Cári Birodalomban nagy érdeklődés övezte: tudósok (antikvárius régészek, paleográfusok) ugyanúgy az értelmezésével foglalkoztak, mint a nemesség tagjai, valamint az egyház képviselői. Az ószláv és görög feliratok miatt nem volt egyöntetű vélemény, hogy orosz vagy bizánci emlékről van-e szó. Jevgenyij (Bolkhovitinov) metropolita kapcsolta II. Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelemhez (II. Vlagyimir uralkodásához lásd: Frojanov, 2012, 158–215). Ő hozta először összefüggésbe a tárgyon látható kigyóábrázolást a népi vallásossággal. A metropolita ugyanis jól ismerte a népszokásokat, így egyértelmű volt a számára az emlék értelmezése (Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 13). A feliratok értelmezése azonban ezt követően is komoly fejtörést okozott a korabeli kutatás számára. Ennek oka az volt, hogy a kortárs bizantinológia még ekkor nem ismerte fel a középgörög nyelvállapotot (ennek kutatását a 19. század közepének német bizantinológiája kezdte meg és Karl Krumbacher munkásságával vált általánosan ismertté).

A tárgy iránti érdeklődés fényében viszonylag korán előkerültek további párhuzamok, amelyek addig más gyűjteményekben lappantak (többek közt Kazanyban). Az 1870-es évekre már számos párhuzama vált ismertté a különböző gyűjteményekből. A „szuzdali kigyóamulett” (Biserova & Lapshin, 2018) („Сuzдальский змеевик”, 12. századra keltezhető), amelyet a szuzdali székesegyházban találtak a 19. században, egy kerek alakú jaspisdarab, amelynél szintén elülső oldalán keresztény, hátulsó oldalán „kigyófészek” motívummal találkozhatunk. A művészi jellegzetességek szolgálnak a fő érvként e példány görög származása mellett (Pereszedov, 2004, 112). Azt

érdemes kiemelni, hogy az ereklyék, amelyek az ortodox kereszténység számára szükségesek az életben, nem a temetés velejárói. A kereszték és ikonok apáról fiúra öröklődtek, és a család legutolsó tagjának az ereklyét az egyházra kellett hagynia, talán ezért találtak olyan sok „kígyófészek” amulettet a katedrálisok sekrestyéiben (Pereszedov, 2004, 118).

Az orosz kutatás – a „kígyófészek” amulették tipológiája

Az orosz kutatás a kígyós amulették háttérében egyszerre vélte felismerni az ortodoxia és a vernakuláris vallásosság meglétét (Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 3–48). Ugyanis ezen, kétoldalas, többnyire kör alakú medálok egyik oldalán kanonikus keresztény kép látható (ez lehet Krisztus, Szűz Mária, szentek vagy angyalok ábrázolása), míg másik oldalán az úgynevezett „kígyófészek” motívum szerepel. Ez utóbbi egy kígyókkal körülvevett emberi fej (további változatai a fél- vagy teljes alak ábrázolása, a fej helyett) képe (Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 3). Ezek a képek általában liturgikus invokációkkal vagy mágikus varázsigékkel vannak keretezve (Pereszedov, 2004, 108).

Az amulették kutatása már a 19. században jelentős lendületet vett, azt követően, hogy 1821-ben ismertté vált a csernyigovi hrivnya. Ezt követően I. Tolsztoj és A. Sz. Uvarov nem csak áttekintették a kérdést, hanem részletes klasszifikációját is nyújtották a tárgy típusnak, (Tolsztoj 1888; Uvarov 1910) míg M. I. Sokolov a kérdés vallástörténeti háttérét és narratív értelmezését mutatta be (Sokolov, 1895). Az ő munkáinak köszönhetően körvonalazódott, hogy a „kígyófészek” motívumot kísérő görög varázsszövegek (vagy imádságok, varázslatos történetek, varázsképletek) a szláv hagyományban is ismertek. A szláv amulettéken feltűnő *ДѢНА* („dna”) szót a görög *ἑστέρᾱ* (‘hystera’) szónak feleltette meg, amely következtetésében arra utal, hogy a szóban forgó amulették asszimilációját az orosz közegben a bizánci mitológiai felfogás kísérte. (Sokolov következtetését bővebben lásd: Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 15–18)

Az 1920-as évek közepére A. Sz. Orlov munkájaként elkészült az emlékek addig ismert darabjainak a teljességre törekvő gyűjtése is (Orlov, 1926). Orlov besorolását a „kígyófészek” motívum kialakítására alapozta, amelynek következtében nyolc típust különített el. Nemcsak a kígyók számát, hanem az emberi alak vagy fej és a kígyók helyzetét is figyelembe vette tipológiája megalkotása során (Orlov tipológiáját és a hozzá fűzött magyarázatot bővebben lásd: Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 21–24), ugyanakkor nem határozta meg a kígyók szimbolikáját, eredetüket vagy elterjedési körüket. Az I. és II. típusba sorolta a legfényűzőbb, monogrammal is ellátott motívum képeket, amelyeket a kígyótestek lágy kanyarulatai jellemeznek. A középpontban vagy fél alak vagy egy emberi fej látható. A III. típusnál a középpontban egy női alak látható, akinek lábai kígyókban végződnek, kezeiben is kígyókat tart, valamint egy kígyópár mintegy szárnyakat alkot az alaknak. A IV. típus valószínűleg a III. típus egyik változatából alakulhatott tovább, itt ugyanis az alak egész testét maguk a kígyók alkotják. Az V. típusba sorolható motívumok

centrikus elrendezésűek, a kígyók az emberi fejből sugár irányban vannak elrendezve, és egy irányba néznek, egyfajta forgó mozgást előidézve ezzel. A VI. típusban a kép szintén centrikus elrendezésű, ahol a fejet párt alkotó kígyók veszik körül. A VII. típus hasonló a VI. típushoz, annyi eltéréssel, hogy a fejet 12 kígyó veszi körül, amelyek közül nyolc párban kialakított, míg négy egyedül áll. A VIII. típus szintén centrikus elrendezésű, a fejből fel és le négy-négy kígyó indul el párban, amelyek keresztezik egymást, valamint oldal irányba is egy-egy pár kígyó indul, amelyek szintén keresztezik egymást.

Jelentős előrelépést T. V. Nyikolajeva és V. N. Csernyecov feldolgozása nyújtott, akkor az 1945 után talált darabokat is felgyűjtötték. Ezek jelentőségét külön kiemelte az a tény, hogy már jól keltezhető emlékek jelentős számban kerültek elő a kutatás ezen korszakából. Az ő újabb elemzésük mutatott rá arra is, hogy számos típus olyan sorozatgyártmány, amely hosszú időn keresztül használatban lehetett (akár évszázadokon keresztül), míg arra is felhívták a figyelmet, hogy a múzeumban őrzött darabok egy része 19. századi hamisítvány (Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 8).¹ Nyikolajeva saját tipológiáját az elülső oldalon szereplő keresztény kép rendszerezése alapján készítette el, amely szerint 13 típust tudott elkülöníteni: 1. Mihály arkangyal képe; 2. A Szűzanya jobbján a Kisdeddal (a Vlagyimiri ikonhoz hasonlóan); 3. A Szűzanya jobbján a Kisdeddal (az ősi Fedorov ikonhoz hasonló); 4. A Szűzanya balján a Kisdeddal; 5. A Szűzanya képe; 6. A Keresztség ábrázolása; 7. Két lovas harcos ábrázolása; 8. Szent György lóháton; 9. Theodore Stratelates képe; 10. Nyikita ábrázolás egy démonnal; 11. Szent Kozma és Damján ábrázolása; 12. Borisz és Gleb ábrázolása; 13. A Keresztre feszítés ábrázolása. (Nyikolajeva rendszerezését bővebben lásd: Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 30–32.)

A „kígyófészek” kompozíció és köze a *hystera*-motívumhoz

A „kígyófészek” kompozíció, akárcsak maga az amulett típusa bizánci eredetű. A „kígyófészek” motívum minden változatának állandó alapja egy kígyókkal körülvett emberi fej, amelynek ősi motívuma nagy valószínűséggel a *Gorgon* vagy *Medusa* feje (Spier, 1993, 38–39). A kép minden bizonnyal védő funkciót, valamiféle talizmán jelleget tölthetett be, amely a betegségtől és különféle ártalmaktól óvta viselőjét (Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 32–33). A középkori világban úgy tartották, hogy a múlt anyagi nyomai különleges erővel bírnak. A kapuk közelében általában olyan lények ábrázolásait függesztették ki, amelyek fenyegetéseit el kellett hárítani, nevezetesen oroszlánokat, skorpiókat és kígyókat. Az állatábrázolások tehát úgy tűnik, hogy az általuk ábrázolt lényekhez kapcsolódó mágikus erővel rendelkeznek, beleértve a kígyókat ábrázoló szobrokat is. Az elv egyszerű volt, és a modern homeopátiából még mindig ismerős: *Similia similibus curantur*, „a hasonlót a hasonló gyógyítja”. (Stephenson, 2016, 188; Magyar Katolikus Lexikon 1993, 224) Idővel a kígyókkal

¹ A hamisítványok elkülönítésének fontosságát az újabb archaeometriai jellegű anyagvizsgálatok nyújthatják.

körülvett emberi fej képe elveszti kapcsolatát *Medusa* ábrázolásának mitológiájával,² (bőv. lásd: Nyikolajeva & Csernyecov, 1991, 34–37) és a motívum *ú στέρα*³ néven jelenik meg. Ez egy kissé sematikus ábrázolása a női méhnek, amely szerepelhet önmagában, de egy összetett motívum (varázsképlet) része is lehet. A rejtélyes arc ábrázolását, amelyből különböző számú kígyók sugároznak kifelé, általában egy görög felirat kíséri (gyakran rövidítve), amely többségében valamilyen állathoz hasonlítja a méhet, amelyet le kell nyugtatni (Spier, 1993, 29–319). Ezen képleteket még nem találták meg szláv fordításban egyetlen amuletten sem, ugyanakkor számos görög feliratú amulett orosz eredetű. A *hystera*-varázslatot, ami a bizánci amuletteken feltűnik a középkori szláv szövegekben a „*дѣна*”-val⁴ azonosították, amely ugyanúgy a „vándorló méh” motívumát és néhány tulajdonságát mutatja be, ugyanakkor ártalmasabb és baljósabb, mint bizánci előzményei (Sevcenko, 2011; Sevcenko, 2015).

A varázsképletekben szereplő démont a polimorfizmus vonásai jellemzik, vagyis különféle lények megjelenéseit öltheti magára, amelyek általában különböző állatok. Azonban ez nem pusztán a görög feliratokban visszatükröződő motívum, mivel számos más esetben összehozható a „kígyófészek” motívummal. A démonok gazdag és félelmetes sokféleségét ismerték a bizánciak olyan népszerű szövegek révén, mint a Salamon testamentuma, ugyanakkor ismerték a démonok elűzésének eszközeit is, szintén Salamon testamentumában előírt mágikus varázsigék, pecsétek, gyűrűk és amulettek révén (Stephenson, 2016, 199). Sok démon kígyó alakot öltött. Az amulettek és gyűrűk ezért tartalmazhattak kígyót vagy az állathoz kapcsolódó mágikus feliratokat és mintákat. A karpereceken, korszókon és flaskákon szent lovasok szerepeltek, akik a korábbi, majd a későbbi sárkányölők módjára lándzsával döftek át egy kígyódémont. Az egyiptomi Bawitban lévő Szent Apolló kolostorban található, a hatodik vagy hetedik századra datált Szent Sziszinniosz megöli *Alabasria*, vagy *Abyzou* démonasszonyt kép (Stephenson, 2016, 200), aki gyermekrabló démon és a várandós nőket, valamint a csecsemőket vette célba. Legyőzésének eszköze, ha tudjuk neveit, valamint ha megidézzük azt a szent alakot, aki legyőzte őt (Salamon, Mihály arkangyal, Sziszinnosz és Sziszinniosz) (Spier, 1993, 33–38; 42–44). A kígyók maguk is nagyszámú szimbolikát hordozhatnak, kiemelhetjük például Jachin és Boáz bronzoszlopát, (1Kir 7:15–22) Mózes bronzkígyóját, (4Móz 21: 4–9) a Genézis kígyószerű kísértőjét (a Sátánt) (Ter 3; 1Móz 3) és a Jelenések könyvének fenevadját (Jel 13: 1–2, 11–12), továbbá Jahve és Leviatán (Lotán) (2Kir 10: 24–27) küzdelmét. A kígyók betegségeket hoztak, mivel a démonok által felvett, kedvelt alakra emlékeztették a közösségeket a Földközi-tengeri és a Közel-keleti

² Az a folyamat, hogy ez a kép hogyan és mikor kapcsolódott össze a Medusa mitológiai ábrázolásával nem minden részletében nyomon követhető.

³ Az *ú στέρα* görög szó 'méhet' jelent; tágabb értelemben a belső, az anyaméh és annak „betegségei”, valamint az ezeket okozó démon.

⁴ A szó jelentéstartalmát tekintve nemcsak nő, hanem férfi is. Ezt Sevcenko úgy magyarázza, hogy minden emberben, nemi különbség nélkül, egy különálló lény van, amelynek állapotától (nyugodt-dühös) függ az ember egészsége.

világban. A kígyóknak azonban ugyanebben a széles térségben ugyanilyen hosszú gyógyítási hagyománya is volt. *Ninġišzida*, akit mezopotámiai sárkányölőként ismertünk meg, kígyó tulajdonságokkal rendelkezett, szintén a gyógyítás istene volt. A gyógyítók már régóta használták a mérget a gyógyításban, és a kígyómotívumokat még a keresztény korszakban is használták bizonyos betegségek elleni védelemre (Stephenson, 2016, 200–201).

Azt, hogy az óorosz „kígyófészek” amulettek pontosan milyen kapcsolatban állnak az ősi eszmék maradványaival csak találgatni lehet. Az ábrázolást az ősi keleti amuletteken lévőekkel összehasonlítva nem szabad elfelejtenünk, hogy a pogány szokásokat Oroszországban még a 11–12. században is gyakorolták. Ezért a démonizálásnak azok az alapjai, amelyekkel a kígyó motívumok például az 5–6. századi bizánci amuletteken megjelennek, nem vihetők át automatikusan az óorosz amulettek kígyóábrázolásos tárgyaira (Vagner, 1961, 26–30). A tulajdonképpeni „kígyófészek” amulettek a 10–11. század fordulóján jelentek meg. Mivel a kereszténynek mondott oldalon elfogadhatatlan a *hystera*-varázsigé jelenléte, így az átalakult a „kígyófészek” motívum egyik elemévé. Ugyanakkor a kígyók kialakítása is fokozatosan megváltozott, megszűntek semlegesnek lenni, ezáltal a kígyók száma megnőtt, és testük elkezdte vonaglóan kitölteni az amulett teljes mezőjét. Ez a folyamat azzal ért véget, hogy a kígyófészek közepén egy meztelen női alak jelent meg. A női alakot Mihály arkangyal képe kezdte el kísérni, aki császári köntösbe (a férfiasság ruhájába) öltözött, és egy botot, vagy más hosszú, botszerű tárgyat tart a kezében. A keresztény motívummal szemben a női alak szenvedélyes, mert a szentek nyugodtak, ő meztelen, amikor a szentek fel vannak öltözve. A kígyók és maga a motívum szimbolikája fokozatosan folklorizálódott és a különleges, a misztikum szférájából a népi bigottság terébe kezdtek átkerülni (Pereszédov, 2004, 110–111).

Konklúzió

A fentiek alapján, úgy gondolom, kijelenthető, hogy a dabasi angyalábrázolásos amulettet be lehet sorolni az óorosz „kígyóamulettek” („змеюку”) közé. Az előlapon Mihály arkangyal képe látható, aki kiterjesztett szárnyal, valószínűleg császári köntösben, kezében lándzsát tart, ez az ábrázolás Nyikolajeva rendszerezésében az I. típusba sorolható (Mihály arkangyal képe), amely igen nagy hasonlóságot mutat a csernyigovi függőn láthatóval. A hátoldal motívuma, bár kopottsága miatt nem teljes mértékben kivehető, én mégis úgy gondolom, Orlov tipológiájában a III. típusba (a középpontban egy női alak látható, akinek lábai kígyókban végződnek, kezeiben is kígyókat tart, valamint egy kígyópár mintegy szárnyakat alkot az alaknak) sorolható be.

A további kutatási irányt egyfelől a Rusz és a magyarok kapcsolatára lehetne irányítani, amely bizonyítékeként a dabasi amuletten kívül ott vannak a Kárpát-medencében biztosan importként előforduló balta alakú amulettek, amelyek az Árpád-kori

Magyar Királyság és a Rusz jól ismert történeti kapcsolatainak régészeti lenyomataként értékelhetőek. Európai kitekintésben a 11–13. században, itthon a 11–12. században jelennek meg ezek a nagy valószínűséggel Skandináviából eredeztethető tárgyak, amelyek kelet-európai elterjedése pedig egyértelműen a Rusz aktivitásához köthető (Zágorhidi et al., 2018, 176–177). Másfelől érdemes figyelmet szentelni a Kárpát-medencében a 10–11. században egyre nagyobb számban megjelenő keresztény háttérű tárgyaknak, amelyek első emlékegyével sírmellékletként női, illetve gyermek sírokban találkozunk már a 9–10. században is. A kezdeti leletanyagunk köszönhetően tudjuk, hogy a magyarság már steppei vándorlásának idején is találkozott a kereszténységgel, majd a kalandozások során szintén keresztény területekre vezették hadaikat, azt követően pedig az európai integráció meghatározó része volt az új vallás felvétele és állami szintre emelése (Langó, 2018, 178–179).

Irodalomjegyzék

- Biserova, A. V. & Lapshin, A. G. (2018). «Суздальский змеевик» в контексте истории медицины. In A. Л. Ершов (отв. ред.) и др. Суздальский сборник за 2018 год: Сборник научных статей. Транзит-ИКС, 2019, 14–21.
- Brown, P. (1993). A Szentkultusz. Kialkaulása és szerepe a latin kereszténységben. Atlantisz.
- De Bruyn, T. (2017). Making Amulets Christian. Artefacts, Scribes, and Contexts. Oxford University Press.
- Diós I. (szerk.). (1993). Magyar Katolikus Lexikon I. Budapest, 2004.
- Eckstein, F. & Waszink, J. H. (1950). Amulett. In Hornung, Ch. & Brakmann, H. & Blaauw, S. de & Fuhrer, Th. & Leppin, H. & Löhr, W. & Nesselrath, H. G. & Niehoff, M. & Schöllgen, G. & Tanaseanu-Döbler, I. (Hrsg.) Reallexikon für Antike und Christentum I. (pp. 397–411). Anton Hiersemann.
- Frojanov, I. Ya. (2012). Древняя Русь IX–XIII веков: народные движения, княжеская и вечева власть. Русский издательский центр.
- Langó P. (2018). Keresztény háttérű tárgyak a 10–11. századi Kárpát-medencében. In Sudár, B. (szerk.) A honfoglalók műveltsége. Magyar Őstörténet 6. (pp. 178–179). Helikon.
- Jakubovich E. (1933). I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Turul 47. (pp. 56–74). Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.
- Kendeffy G. (2013). „Szent Ágoston a mágiáról”. In Nagy Árpád Miklós (szerk.) Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban II. (pp. 951–964). Gondolat.
- Hallo, R. (1937). Amulett. In Schmidt, O. (Hrsg.) Reallexikon zur Deutschen Kunst-Geschichte I. (pp. 662–669). Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Hoffmann Zs. & T. Horváth Á. (2019). Mágia és varázslás az ókorban. JATEPress.

- Nyikolaeva, T. V. & Csernyesov, A. V. (1991). Древнерусские амулеты-змеевики. Наука.
- Orlov, A. S. (1926). Амулеты-«змеевики» Исторического музея In Отчет ГИМ за 1916–1925 гг. Наука.
- Pereszedov, I. G. (2004). Об амулетах-змеевиках и их связи с нательными крестами и иными предметами церковной культуры. In Степанова, Е. С. & Залеская, В. Н. (Ред.) Византия в контексте мировой истории. Материалы научной конференции, посвященной памяти А. В. Банк. Государственный Эрмитаж, 108–121.
- Sevcenko, Yu. Yu. (2008). Русские амулеты с образом архангела из пещерного храма Южной Италии времен норманнского завоевателя Роберта Гвискара. In Губанов, И. Б. (Ред.) Скандинавские чтения 2006 года: этнографические и культурно-исторические аспекты. МАЭ РАН, 34–50.
- Sevcenko, Yu. Yu. (2011). Наследие Христиан-пещерников: Филактерии-змеевики (Legacy Christian «peshernicov» [a monks living a caves]: Christian phylacteries [amulets] with snakes). Сіверщина в історії України 4. Київ–Глухів, 112–120.
- Sevcenko, Yu. Yu. (2015). Богородица Спилеотисса на древних христианских филактериях с изображениями серпентарид. In Киджи, В. В. – Поскачева, И. В. – Царев, Н. В. (Сост.) Ювелирное искусство и материальная культура. Государственный Эрмитаж, 79–88.
- Sokolov, M. I. (1895). Новый материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками. Древности: Труды славянской комиссии имп. Московского археологического общества 1. Москва, 134–202.
- Spier, J. (1993). Medieval Byzantine Magical Amulets and Their Tradition. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 56. (pp. 25–62). The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.2307/751363>
- Stephenson, P. (2016). The Serpent Column. A Cultural Biography. Oxford University Press.
- Vagner, G. K. (1961). О змеевидной композиции на древнерусских амулетах-змеевиках. Краткие сообщения Института археологии 85. Академик РАН, 26–30.
- Tolsztoj, I. I. (1888). О русских амулетах, называемых змеевиками. тип. Акад. наук.
- Uvarov, A. S. (1910) Византийские филактерии и русские нарезки. Москва.
- Rácz T. & Németh V. (2021). Tervátás civil segítséggel Dabas középkori temetőjében. (Research excavation with civilian help in the medieval cemetery of Dabas.) In Rácz T. (szerk.) Kincskeresés, Kaland, Tudomány. Közösségi régészeti projektek Pest-megyében. (Treasure hunt, Adventure and Science. Community archaeology projects in Pest county) (pp. 144–159). Ferenczy Múzeumi Centrum.
- Zágorhidi Czigány B., Füredi Á. & Türk A. (2018). Balta alakú amulettek. In Sudár B. (szerk.) A honfoglalók műveltsége. Magyar Őstörténet 6. (pp. 176–177). Helikon.

Melléklet

I.

2.

3.

I. tábla. A dabasi csüngő és valószínű párhuzamai. 1: A Dabasi csüngő (Rácz&Németh, 2021; Ltsz:2021.36.1.9.); 2: Чернуговская гривна „Csernyigovi hrivnya”. Kígyóamulett, előlőján Mihály arkangyal, hátlapján kígyófészek-kompozíció. (Belous folyó partján találták, 1821-ben, a mai Ukrajna területén); 3: Суздальский змеевик „Szuzdali kígyóamulett” (Biserova&Lapshin, 2019, 15.)